

"ירידת המפלגות" היא טענה שמובעת שנים רבות בקרב חוקרי הפוליטיקה. ברחבי העולם מצביעים חוקרים על ירידה בכוחן של המפלגות, ירידה בתמיכה בהן ואף העלמותן של פונקציות אותן נהגו המפלגות למלא בעבר (גוטמן, 1998). אך למרות כל הסממנים הללו של ירידה, ויש האומרים אף של קץ המפלגות, מוסד המפלגה עצמו עדיין עומד שריר וקיים כשחקן מרכזי בפוליטיקה של כלל המדינות הדמוקרטיות. האם הירידה היא רק מראית עין, והמפלגות משכילות להסתגל למצבים משתנים, או שמא מדובר במגמה אמיתית ומתמשכת שתוביל לשינוי מהותי במבנה הדמוקרטיה המערבית? ואולי בכלל מדובר בתנועה מעגלית של ירידה ועלייה חזרה? בחיבור זה אנסה להציג את התיאוריה שמאחרי הגישות השונות לשינוי בסטטוס של המפלגות בתוך הדמוקרטיה המערבית, וכן אדגים מעט מתוך הטיעונים האמפיריים השונים התומכים בגישות אלה. לבסוף אנסה להציע תיקון לאחד המודלים הקיימים, כדי לתאר את התהליכים המתרחשים כיום.

לפני שנוכל לענות על השאלה האם המפלגות יורדות או מסתגלות, עלינו להגדיר לעצמנו במה תתבטא ירידה של מוסד המפלגות. מקומן של המפלגות כמתווכות בין החברה האזרחית לבין המדינה מצביע לנו על שני המוקדים האפשריים של ירידה: האחד הוא ירידה חברתית, כלומר ירידה באמון של החברה האזרחית במפלגות ונטיות א-מפלגתיות (אדישות למפלגות) ואנטי-מפלגתיות (עוינות למפלגות) של חלק הולך וגדל בציבור לעומת הנאמנות למפלגה שאפיינה תקופות קודמות. המוקד האפשרי השני לירידה של המפלגות הוא המוקד המוסדי-ארגוני, שם תתבטא הירידה באי-יכולת לגייס כספים ולמעשה באובדן עוצמה פוליטית והיכולת לקבוע ולבצע מדיניות (Webb, 1995: 302-303). על דרך החיוב, חוסנה הארגוני של מפלגה נמדד ביכולתה לגייס משאבים, וחשוב מכך - יכולתה לחלק משאבים אלו באופן ששיג את מטרות המפלגה (Webb, 1995: 308). נפנה כעת, אם כן, לבחון את העמדות והנתונים הקיימים בשתי השאלות הללו.

הירידה החברתית - האם הציבור מצביע אי-אמון במפלגות?

הירידה החברתית של המפלגות מתבטאת במספר משתנים: חברות במפלגה ופעילות במסגרתה, הזדהות מפלגתית, אחוזי הצבעה בבחירות, וסנטימנטים א-מפלגתיים ואנטי-מפלגתיים. מבין המשתנים הללו, היחיד שאינו מצביע בבירור על ירידה של המפלגות הוא אחוזי ההצבעה בבחירות. אחוזי ההצבעה במדינות רבות שומר על יציבות מפתיעה לאורך שנים, גם אם היציבות לטווח-ארוך מורכבת מסדרה של עליות וירידות. כך בישראל, למשל, עמד אחוזי ההצבעה בסוף שנות ה-70 על 81% (פרס ויער-יוכטמן, 1998: 27), ובסוף שנות ה-90 עמד על כ-78%¹, קיטון בלתי-משמעותי של שלושה אחוזים בלבד לאורך 20 שנים. דווקא בבחירות 2001, אז לא התמודדו המפלגות כלל, ירד אחוזי ההצבעה אל אזור 60 האחוזים. בבריטניה, בין השנים 92'-91', לא רק שלא ירד אחוזי ההצבעה, אלא שהוא אף עלה בשיעור מתון, מ-73.3% ל-77.7% (Webb, 1995: 307).

לעומת כל זאת, הרי שמשנתנים אחרים מראית על ירידה עקבית במעמד המפלגות. Clarke and Stewart (1998) מציגים במחקרם ירידה מקבילה בהזדהות המפלגתית של בוחרים בשלוש מדינות - ארה"ב, בריטניה וקנדה, אם כי דפוסי הירידה שונים ממדינה למדינה (pp. 371-373).

בישראל אמנם אין נתונים מספריים ברורים על ירידה בהזדהות המפלגתית, אך קיימים סממנים של ירידה: התפקדות כפולה בפריימריס של '96, הצהרתם של שליש מחברי המפלגות שהשתתפו בפריימריס כי הם אינם חברי מפלגה (חזן, 1998: 83), וכן, כמובן, תוצאות הבחירות של '99, שכללו קריסה חסרת תקדים של המפלגות הגדולות וזרימת קולות הבוחרים למפלגות אחרות.

¹ הנתונים מתוך אתר הכנסת.

החברות במפלגות, כאמור, ירדה גם היא. היוצא מהכלל מבחינה זו בישראל היא החברות בשלוש המפלגות שערכו פריימריס 96-9, שם הייתה עלייה חדה בחברות במפלגות, וירידה תלולה מיד לאחר הפריימריס (חזן, 1998: 83). ניתן לראות בנתון זה ניסיון של הציבור להשיג השפעה על המפלגות, אך הדבר לא השפיע על מידת האמון שלו בהן. המפלגות עצמן, ראוי לציין, ויתרו על הפריימריס עד מהרה (פרט למפלגת העבודה) והחזירו את הכוח לידי מרכז המפלגה.

לבסוף, העלייה בסנטימנטים א-מפלגתיים ואנטי-מפלגתיים. מחקרם של Gidengil et al (2001) מציג מגמות של הצבעה אנטי-מפלגתית הולכת וגוברת בקנדה ובמדינות אירופה. המפלגות האנטי-מפלגתיות, בעיקר מפלגות רפורמה פופוליסטיות ומפלגות ימין קיצוני חדש, רוכבות על גל של רגשות אנטי-מפלגתיים שאת מקורותיהם ראוי לציין. תפקידן העיקרי של המפלגות בתפיסת הבוחרים הוא לייצג אותן, ומכאן

Whether their own participation is direct or indirect, actual or only imagined, citizens must be satisfied with the process of inputting their demands if they are to remain supportive of the political system more generally. (Dennis and Owen, 2001: 400)

ואכן, שני הגורמים העיקריים שנמצאו עבור אנטי-מפלגתיות הם מרחק אידיאולוגי מהמפלגה השלטת ותפיסה של חוסר-הבדל בין המתמודדות העיקריות בבחירות (Gidengil et al, 2001: 500). פחות השפיע המרחק האידיאולוגי בין הבוחר לבין המפלגה הקרובה ביותר אליו. את הואקום הייצוגי הזה ממלאות מפלגות שנושאות את דגל הרפורמה (לעיתים אף רפורמה רדיקלית, הדורשת לשנות את המבנה הדמוקרטי מהיסוד), שזוכות לקולות האנטי-מפלגתיים. האוקסימורון במושג "מפלגה אנטי-מפלגתית" עשוי להטעות - מדובר במפלגות שהסכנה שהן מהוות לדמוקרטיה המערבית היא משמעותית. הנטייה של אזרחים עוינים למערכת המפלגתית להצביע עבור מפלגות שכאלה על-פני הימנעות מהצבעה עלולה להביא את המפלגות הללו לעמדות השפעה משמעותיות. ובכל זאת, כפי שאתאר בהמשך, עלייתן של מפלגות אלו עשוי להביא לביות של מצביעיהן והחזרתם אל חיק הפוליטיקה הלגיטימית.

בישראל, הנתונים הרלוונטיים ביותר הם נתוני האמון במפלגות, כפי שהם משתקפים ב"מדד השלום" של יער והרמן (2002). על פי נתונים אלו, האמון במפלגות ירד בין השנים '96-'99 מ-36% ל-16% בלבד. ראוי לציין בשלב זה כי הירידה מאפיינת את כלל מוסדות השלטון, ובעיקר את הממשלה והכנסת. מנתונים אלו אפשר להתרשם כי המדובר אינו רק בירידת המפלגות אלא בירידת המערכת המדינית בכלל (והשווה: Gidengil et al, 2001: 501 ; Webb, 1995: 304). האם ניתן להצביע בישראל על מפלגות "אנטי-מפלגתיות" ברורות? המפלגה הקרובה ביותר למודל של המפלגה האנטי-מפלגתית היא מפלגת ש"ס, שמייצגת, לפחות לכאורה, ציבור גדול שלא זכה לייצוג בכנסת עד להקמתה, ונושאת באמתחתה שאיפות לרפורמות רדיקליות במשטר מדינת ישראל.

הירידה הארגונית - הסתגלות לינארית, הסתגלות מעגלית או גסיסה?

במהלך השנים נעשו מספר ניסיונות לתאר ולהסביר את התפתחות המפלגות במהלך המאה ה-20. Pizzorno (1981) ניסה להסביר את התפתחות המפלגות כמעגלית. לטענתו, עם כניסת המפלגות הסוציאליות והקתוליות לאחר מלחמת העולם הראשונה, החל מהלך של בידול בין המפלגות, כדי לבסס את מעמדן בפרלמנטים. אך עם קבלתן אל תוך המערכת הממוסדת, החלו המפלגות לנסות ולפנות אל הבוחרים הגבוליים בדעותיהם, והעמדות הבלתי-מתפשרות שהוכרזו בתחילה טושטשו ועברו עידון כדי להרחיב את האלקטורט. על-פי Pizzorno, תקופות ארוכות מדי ללא כניסות חדשות למערכת הפוליטית ייצרו מצב של הדמות כמעט מוחלטת בין המפלגות, ואפשרות הבחירה של האזרח תהפוך נטולת משמעות, מה שיביא לקרעים פנימיים או, לחלופין, איום מבחוץ על-ידי מפלגות חדשות. הפעולה ההגיונית של המפלגות

המבוססות במקרה כזה, לדעתו, תהיה "ניעור" האידיאולוגיה ובידול מחודש בין המפלגות, כפי שעשתה זאת תאצ'ר, ואחריה מפלגת הלייבור הבריטית (p. 271).

אל מול גישה זו עומדת גישתם של Katz and Mair (1995), שמציגים הסתגלות לינארית של המפלגות לתנאים משתנים. בקצרה, שלבי ההסתגלות מתחילים במפלגת האליטה, שגילמה בבת אחת הן את החברה האזרחית (המוגבלת מאוד), והן את המדינה. עם המאבק על הרחבת זכות הבחירה נוצר מודל מפלגת ההמונים, שהייתה מבוססת בחברה האזרחית, שהתרחקה מן המדינה, וגישרה ביניהן. הצורך של מפלגות מסוימות להרחיב את מעגל הבוחרים שלהן, כמו גם סלידתן מהתלות הנובעת ממעמד המפלגה כסוכנת של הציבור בפרלמנט, הביאו אותן לעצב עצמן על-פי מודל חדש - המפלגות תופסות-המרובה (catch-all). מפלגות אלו נפרדו לחלוטין מהחברה האזרחית, ושימשו כברוקרים שלה, המתווכים בינה לבין המדינה ממרחק מה. לבסוף, ככל שהפוליטיקה נעשתה יותר מקצועית, מאבקי המדיניות פחות עקרוניים וההישרדות גרידא תפסה מקום חשוב בראש מעייני הפוליטיקאים, החלו המפלגות לנסות ולבסס את מקומן מבחינה מוסדית, מצד אחד על ידי מימון בידי המדינה, ומצד שני על-ידי הכשלת מפלגות חדשות מכניסה לפרלמנט. מפלגות אלו הן מפלגות הקרטל - השלב הבא באבולוציה המפלגתית. בשלב האבולוציוני הזה, התמריץ לתחרות בין המפלגות הוא קטן ביותר. כוחם ההולך וגדל של המנהיגים (שיכולים לפנות ישירות לציבור ואינם זקוקים למנגנוני המפלגה, שבין כה וכה כמעט ואינם קיימים עוד), הופך את ריבוי המושבים בחלוקה הסייעתית לפחות עקרוני עבורם, והאינטרס להלחם על קולות פוחת. המפלגות, מצידן, הולכות ונטמעות אל תוך המדינה, ותפקידן כערוצי תקשורת מהחברה האזרחית אל המדינה נפגמים באופן קשה.

מודל מפלגת הקרטל, כפי שניתן להבין, מעודד סנטימנטים אנטי-מפלגתיים בהם עסקנו לעיל, ופוגע קשות במעמד המפלגות בקרב החברה. הקרטליזציה של המפלגות באירופה הביאה לעלייה חדה בתמיכה במפלגות ימין קיצוני הנושאות דגלים של רפורמציה וזנופוביה (Katz and Mair, 1995: 24), וכבר נעשו ניסיונות לתאר את השלב הבא באבולוציה הלינארית של המפלגות. לפני שנפנה אל המודל הבתר-קרטלי, כדאי אולי לציין כי על-פי המודל המעגלי של Pizzorno, שלב הקרטל, שניתן לראותו כמקביל לשלב ההידמות המלאה של המפלגות במודל שהציע, אמור לסמן את הזמן בו תכנסנה מפלגות חדשות אל תוך המערכת הפוליטית ותכריח את המפלגות האחרות להתבדל זו מזו ומן המפלגות החדשות. יתכן כי מפלגות הימין הקיצוני ממלאות את התפקיד הזה ממש, וכי אנו צפויים לחזות בהתממשות של המעגליות אותה חזה.

Yishai (2001) מנסה במאמרה לתאר מודל של מפלגה בתר-קרטלית, שעיקר השוני בינה לבין מפלגת הקרטל נעוץ בכך שהמפלגה פונה אל החברה האזרחית ומבססת קשרים איתה, ובתוך כך היא מבססת פוליטיקה של זהות המתבטאת במפלגות סקטוריאליות דוגמת ש"ס וישראל בעליה. ברצוני לטעון כי הניתוח של ישי הוא בעייתי. הקשרים עם החברה האזרחית אותם מתארת ישי מוטלים בספק - האם באמת ניתן לכנות את ההתקשרות בין הליכוד לבין "פרופסורים למען חוסן לאומי" כהתקשרות עם ארגון ציבורי שנועדה לתת לגיטימציה למפלגה? האם ההתקשרות קצרת הטווח בין מפלגת העבודה ל"דור שלום" שינתה במשהו את היחס בציבור אל המפלגה? אם בכלל - הקשרים הללו פוגעים בארגונים, ולא מסייעים כלל למפלגות. אך הדוגמה הבולטת ביותר שמביאה ישי היא גם החלשה ביותר - מפלגת ש"ס. ש"ס היא מפלגה חדשה בנוף הישראלי. היא התמודדה לראשונה בבחירות לכנסת בשנת 84'. אי לכך, קשה לטעון שמדובר בהסתגלות נוספת של מפלגות קיימות. המודל של Katz and Mair תיאר שינוי רצוף שחוו אותן המפלגות עצמן, במאמצייהן לשרוד. ש"ס, לעומת זאת, היא דווקא דוגמה לאיום מהותי על שרידותן של מפלגות ותיקות (ובעיקר הליכוד). בעיקר בעייתית הטענה כאילו ש"ס ניצלה ארגונים חברתיים כדי לנייד (mobilize)

בוחרים (p. 680), בעוד שלמעשה מוסדות החינוך של ש"ס הם מוסדות מפלגתיים, בדומה למוסדות של מפלגות ההמון, ולא ארגונים חברתיים שקשרו קשרים עם המפלגה.

המודל שברצוני להציג להתפתחות הנוכחית של המפלגות הוא פיתוח של רעיון המעגליות של Pizzorno, כאשר הטענה המרכזית, וזו הטענה הוכחות שאין בידי לספק במסגרת זו, היא שהמעגליות של התפתחות המפלגות היא מעגל של לידה וגסיסה. מודל ההתפתחות של Katz and Mair אכן מתאר נאמנה את התפתחות המפלגות עד לשלב הקרטל, אך נדמה כי המפלגות מגיעות למבוי סתום בשלב זה - מגמת ההתרחקות מהחברה האזרחית לעבר המדינה מגיעה לשיא בהטמעות המפלגה אל תוך המדינה. לטעמי - אין דרך חזרה ממצב זה, ולכן מודל הבתר-קרטל אינו יכול לתאר את המציאות כהווייתה. תחת זאת, אנו חוזים בעלייתן של מפלגות חדשות אל תוך הואקום שנוצר. מפלגות אלו, כפי שתיארו זאת Gidengil et al (2001) נישאות על גלי האנטי-מפלגתיות שמעוררות מפלגות הקרטל בציבור, ומצליחות לשבור את המחסומים שהציבו מפלגות אלו מול מתחרות חדשות (עלייתה המטאורית של ש"ס אמנם ניצלה את המומנטום שאפשרה לה הרפורמה בשיטת הממשל, אך מדובר בהאצה של תהליכים שכבר התקיימו (אריאן, 1998: 142)). אך עם התמסדות כוחן, כך ניתן לטעון, עוברות המפלגות החדשות "תהליך התבגרות מזורז", במסגרתו הן זונחות סממנים של מפלגת המונים (מוסדות דוגמת "אל המעיין" במקרה של ש"ס וארגונים ציבוריים מקומיים במקרה של מפלגות הימין הקיצוני באירופה), חולפות דרך מודל של מפלגה תופסת-מרובה בתהליך של עידון עמדותיהן, ולבסוף נוחות ברכות אל חיק מפלגות הקרטל הרגילות.

אך בזמן שהמפלגות הללו חוות את תהליך ההתבגרות המזורז, המפלגות הוותיקות עשויות להעלם. סנוניות ראשונות של תופעה זו אנו יכולים לראות באיטליה, שם עלייתה של פורצה איטליה, מפלגתו של ברלוסקוני, שינתה את המפה הפוליטית לחלוטין.

מהלך זה נראה בבירור במדינות בעלות מערכת רב-מפלגתית. מהלך האירועים במדינות בעלות מערכת דו-מפלגתית עשוי להיות מורכב יותר, בשל החסם הקשיח יותר על כניסת מפלגות חדשות למערכת. מכשול זה עשוי להביא לבעבוע של רגשות אנטי-מפלגתיים מתחת לפני השטח, שעשויים, בתסריט הפסימי ביותר, להביא לקריסת המשטר במדינות אלו ולרפורמות מהותיות בשיטת השלטון. אך כאן מדובר כבר בתחזית שהביסוס לה הוא, במקרה הטוב, קלוש. בכל אופן, יש מקום לחקור לאן נעים הקולות האנטי-מפלגתיים במדינות כמו ארה"ב - האם יש סיכוי שמתמודד עצמאי דוגמת רוס פרו יוכל לזכות בבחירות לנשיאות בעוד מספר שנים?

סיכום

המפלגות הפוליטיות נעות בשני מישורים - במישור החברתי ישנה ירידה ברורה בלגיטימציה לה הן זוכות בציבור. לעומת זאת, עקב מיקומן במערכות המדינה, הן הצליחו לשמר את כוחן הארגוני על-ידי השגת מימון מן המדינה והכשלת תחרות על-ידי מפלגות חדשות. ובכל זאת, הצלחתן המפתיעה של מפלגות חדשות הן באירופה והן בישראל, מעלה את האפשרות כי המפלגות הוותיקות מתקיימות כעת על זמן שאול, וכי הן מיועדות להעלם מעל המפה הפוליטית, כאשר מפלגות הנעות על צירים פוליטיים חדשים לחלוטין תתפוסנה את מקומן, רק כדי לעבור את אותו התהליך ממש.

אפשרות זו היא פיתוח לוגי על סמך מצב העניינים הקיים, אך אין ביכולתי להציג לה ביסוס אמפירי במסגרת זו, ויש לערוך מחקרים לאור מודל זה כדי לאשש אותו או להפריכו.

ביבליוגרפיה

- אריאן, אשר (1998). "מפלגות בסימן שינוי מואץ". בדני קורן (עורך), **קץ המפלגות** (עמ' 141-154). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- גוטמן, עמנואל (1998). "מוות ראוי או צפוי: גורלן של המפלגות". בדני קורן (עורך), **קץ המפלגות** (עמ' 45-53). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- חזן, ראובן (1998). "מהרסיך ומחריבייך ממך יצאו: השלכות הפריימריס על המפלגות". בדני קורן (עורך), **קץ המפלגות** (עמ' 78-89). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- יער, אפרים והרמן, תמר (2002). **מדד השלום דצמבר 2001**.
http://www.tau.ac.il/peace/Peace_Index/2001/Hebrew/p_dec_01_h.html
- פרס, יוחנן ויער-יוכטמן, אפרים (1998). **בין הסכמה למחלוקת: דמוקרטיה ביטחון ושלום בתודעה הישראלית**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Clarke, Harold D. and Stewart, Marianne C. (1998). "The Decline of Parties in the Minds of Citizens". **Annual Review of Political Science**, 1, 357-378.

Dennis, Jack and Owen, Diana (2001). "Popular Satisfaction with the Party System and Representative Democracy in the United States". **International Political Science Review**, 22 (4), 399-415.

Gidengil, Elisabeth, Blais, Andre, Nevitte, Neil and Nadeau Richard (2001). "The Correlates and Consequences of Anti-Partyism in the 1997 Canadian Election". **Party Politics**, 7 (4), 491-513.

Katz, Richard S. and Mair, Peter (1995). "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party". **Party Politics**, 1 (1), 5-28.

Pizzorno, Alessandro (1981). "Interests and Parties in Pluralism". In Suzanne Berger (ed.), **Organizing Interests in Western Europe: Pluralism, Corporatism and the Transformation of Politics** (pp. 247-284). Cambridge: Cambridge University Press.

Webb, Paul D. (1995). "Are British Political Parties in Decline?". **Party Politics**, 1 (3), 299-322.

Yishai, Yael (2001). "Bringing Society Back In: Post-Cartel Parties in Israel". **Party Politics**, 7 (6), 667-687.